

הלל ושמאי בראי הגישור המודרני

מאת: דר. דוד סילורה

כה' טבת, תשע"ג

7/01/2013

מבוא

הלל ושמאי הם שניים מחכמי המשנה, התנאים, שחיו ופעלו במאה ה-1 לפני הספירה. הלל עלה לירושלים מבבל והקים שם בית מדרש, שבדיעבד נחשב כבעל אופי גמיש ופתוח. שמאי, שהיה מתנגדו של הלל, יצא כנגד שיטת הלימוד בבית המדרש של הלל ופתח בית מדרש משלו. שבדיעבד נחשב כקפדן ושמרני - וכך התפתחו שתי השיטות - בית הלל ובית שמאי, שהשפיעו רבות על ההיסטוריה היהודית לדורותיה..

לפי נוסח המשנה של הרמב"ם, נאמר: (משנה יב) הלל ושמאי קיבלו מהם. הלל אומר: "היו כתלמידיו של אהרון, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבת לתורה" ואילו שמאי אומר: (משנה טו) "עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והיו מקביל את כל האדם בסבר פנים יפות".

ואם כך הדבר, כיצד נסביר את ההתייחסות של שמאי לנוכרי שבא אליו וביקש לדעת את כל התורה על רגל אחת? על פי הסיפור - הוא לא קבלו בסבר פנים יפות...הוא סבר ששאלתו מחוצפת... לעומת הלל שאמר לו, "מה ששנא עליך אל תעשה לחברך" - ואת השאר, צא ולמד...

בסופו של דבר, בהיבט ההיסטורי, הנתונים שהתפרסמו מצביעים על כך, שבכ-350 הלכות ועניינים נחלקו בית שמאי ובית הלל, וברוב המקרים נקבעה ההלכה על פי גישת בית הלל, וזאת בהתאם לעיקרון: "אלו ואלו דברי אלוהים חיים - והלכה כבית הלל".

נאמר במקורות, כי למרות השוני - הלל ושמאי כיבדו זה את ובמציאות, שררו בין בית הלל לבית שמאי קשרי ידידות ואף קשרי נישואים אבל, לא בכול התקופות ולא בכל הזמנים. לעיתים - תלמידיהם חלקו זה עם זה עד כדי מאבק פומבי שבו לא בחלו גם בכוח הזרוע.

השאלה הנשאלת: היכן היו הלל ושמאי כאשר תלמידיהם היכו אלה באלה? כיצד באה לביטוי מנהיגותם? האם הייתה להם שליטה על הנעשה על ידי תלמידיהם? האם בליבם הסכימו למעשה או התנגדו לו? האם שתיקתם כהודאה? - אין עדויות בנושא ואין מידע בנושא רק עובדות היסטוריות המתארות את הכבוד ההדדי מחד וההשפלות ההדדיות מאידך שבאו לביטוי בהתנהגות תלמידי החכמים הן של הלל והן של שמאי.

העובדה שחכמי ישראל ראו בחילוקי הדעות מחלוקת לשם שמיים בבחינת אלה וגם אלה דברי אלוהים חיים, היא הנותנת. היא גם הבסיס הלגיטימי להשמעת דעות, לכיבוד דעות מגוונות, לראייה רחבה ולא לצרות אופק וראייה צרה כפי שהדבר בא לביטוי בימינו, כאשר דת ישראל מרובת מחלוקות וביהדות זרמים שונים השואבים מאותם מקורות - עם פרשנות

תשעה באדר הינו פרוייקט של המרכז ליהדות ויישוב סכסוכים של מכון פרד"ס.

© דוד סילורה

אחרת. קיצוניים מחד – כמו בית שמאי וגמישים מאידך, כמו בית הלל. ובתוכם – חצרות חסידים במגוון סוגים.

במסכת אבות, פרק ה' נאמר:

” כל מחלוקת שהיא לשם שמים, סופה להתקיים. ושאונה לשם שמים, אין סופה להתקיים. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים, זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאונה לשם שמים, זו מחלוקת קרח וכל עדתו.

על פי פירושו של עובדיה מברטנורא :

מחלוקת לשם שמים תכליתה - בירור האמת, ואילו מחלוקת שאינה לשם שמים - תכליתה - בקשת הכבוד והשררה.

יש הטוענים, כי השם של שמאי מלשון למדוד - שם מידותיו - מודד - כמו שמאי רכב או שמאי מקרקעין שמודד את הדבר על פי ערכו. ואילו הלל נקרא הלל מלשון אור - כמו שכתוב בפסוק - "בהילו נרו עלי ראשי" - וגם מלשון להלל ולשבח - למצוא בכל דבר את השבח שבו, את הטוב שבו.

להלל ושמאי מידות הפכויות ותפיסת עולם שונה בהסתכלות על המציאות. זה אתגר אמיתי לאחד ולחבר בניהם.

בלשון ימינו, אפשר לטעון כי שמאי ייצג את הדין – את בית המשפט ואילו הלל – את הדרך האלטרנטיבית – הגישור. האם המשפט והגישור מנוגדים זה לזה? או משלימים זה את זה?

נראה, כי חילוקי הדעות שהפכו למריבות בין תלמידי הלל ושמאי, עד כדי שימוש בכוח פיסי, גרם לחכמי ישראל לציין את התקופה ומערכת היחסים שבין הלל ושמאי כיום שממנו יש ללמוד לעתיד לבוא.

כתוב, אודות תקופה זו ומחלוקת זו (בשולחן ערוך אורח חיים הל' תענית תקפ), כדלקמן: "אלו הימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם...ב-ט' בו (אדר) נחלקו בית שמאי ובית הלל. ולעתיד לבוא יהפכם ה' לששון ולשמחה. ידוע, כי ט' באדר אינו ממומש כיום צום – אך, עצם ההתייחסות לכך מעידה עד כמה השפיעו יחסי הלל ושמאי על תקופתם ועל אלו שבאו אחריהם – עד לימינו אנו.

האפשר להגיע להסכמה?

אילו חיו הלל ושמאי בימינו – והיו מוזמנים להליך של גישור. האם היו מגיעים להסכמה? או שהיו מסכימים שלא להסכים?

כשאנו עוסקים בגישור, אנו תמיד טוענים כי נקודות הראות של הצדדים חשובות פחות. ואילו האינטרסים הם בעלי משמעות – כי אם אפשר לתת מענה לאינטרסים – הרי שאפשר לפתור מחלוקות ולהגיע להסכמות.

מה היו האינטרסנטים של הלל? ומה היו האינטרסים של שמאי? על פי המקורות, שניהם חלקו ביניהם מחלוקת לשם שמיים. ומשמעו היה לקבוע את ההלכה הנכונה לכלל ישראל.

על פי מקורות, המחלוקת בין בית הלל ובית שמאי הייתה למעשה על האסטרטגיה: האם לקבוע את האידיאל הגבוה, את האמת הבלתי מתפשרת כמודל לחיקוי לעם או להיות קשובים לעם, ולהעמיד הלכות שהציבור יכול לעמוד בהן. יש הטוענים כי הרקע למחלוקת הינו תיאולוגי והוא נעוץ בשאלה מה עומד במרכז חייו של האדם היהודי: האל או האדם.

בסופו של דבר, ההלכה נקבעה לפי דברי בית הלל, חוץ מכמה מקרים חריגים שבהם נקבעה ההלכה על פי בית שמאי. במילים שלנו – הלל ושמאי לא הגיעו לכלל הסכמה ונאלצו לקבל את הכרעת צד שלישי, חכמי ישראל בחנו את שתי הגישות בכלים משלהם – והם שקבעו, בסופו של דבר, את הנוהג שיש לקבל. "הלכה כבית הלל" על כל משמעויותיה לכל הדורות.

במקרה זה, אפשר לטעון שהגישור כשל, כי אין לנו מצב של רווח הדדי (WIN _ WIN SITUATION) וכמו במשפט, יש לנו צד מנצח (הלל) וצד מנוצח (שמאי).

התלמוד הירושלמי ממחיש באילו קשיים הועברו תקנות אלו במילים בוטות מאוד: "אותו יום היה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל...תנא ר' יהושע אונייא: תלמידי בית שמאי עמדו להן מלמטה והיו הורגין בתלמידי בית הלל, תני [גרסה אחרת]: ששה מהן עלו והשאר עמדו עליהן בחרבות וברמחים", כלומר בית שמאי שמרו על הרוב שהיה להם בחדר ההצבעות על ידי הרג של אנשים מבית הלל או על ידי איום בחרבות ורמחים. ייתכן שהכתוב נקט בהפרזה כדי להמחיש את הדברים, אך עדיין הדברים קשים. המחלוקת בין בית הלל ובית שמאי הייתה מודל למבנה הפרדוקסלי-דרשני של היהדות, אשר בניגוד לדתות מונותאיסטיות אחרות אינה שואפת ליצור קודקס אחיד אלא לעורר דיון.

יש טוענים, כי הייתה גם מערכת פוליטית בהרכב הסנהדרין שנטתה לטובת הלל ולא לטובת שמאי, שבגלל זה נקבע כי הלכה כבית הלל...אבל, אילו הסנהדרין היה מורכב אחרת – אפשר היה כי הלכה הייתה נקבעת כבית שמאי.. האם הסנהדרין החליט את שהחליט " לשם שמיים" ? או שלא לשם שמיים? אלא, על פי על פי אינטרסים פוליטיים באותה עת? האם לדעה של הרוב היהודי הייתה השפעה על החלטת הסנהדרין? האם הסנהדרין היה קשוב להלכי הרוח של רוב העם?

ידוע, כי הלל תמיד התחשב בדעת הציבור. מסופר, כי כשנשאל הלל על ידי חכמים לגבי הלכה מסוימת, לא ידע מה להשיב, והציע ללמוד מן העם: "הניחו להם. רוח הקדש עליהם, אם אין נביאין הן - בני נביאין הן". מצאתי כתוב באחד המקורות משפט מחזק האומר, כי "ראוי לציין שלעניין ההכרעה ההלכתית כבית הלל, סייעה להם בדבר גם עליונותם הפוליטית - ראשי הסנהדרין היו מצאצאי הלל הזקן, ולאורך דורות היו הם אלו שקבעו את ההלכה". **וזו המציאות:** גם אלה וגם אלה דברי אלוהים חיים – משמע, ליהדות מגוון של דעות אבל – הלכה אחת. להלכה זו פרשנויות רבות, הבאות לביטוי בזרמים שהתפתחו ביהדות ובביטויים הפוליטי במדינת ישראל ובתפוצות.

עד היום אין מעיזים לשנות בהלכה – ומקבלים אותה כפי שהיא, עם פרשנויות שונות, כבסיס לזרמים וגוונים ביהדות. אין אף מוסד תורני או רבני המיצג את כל העם – כי לא קיים דיאלוג ישיר בין זרמי היהדות אלא הבעת דעות חד – צדדיות, אמירות והצהרות – אך לא דיון ולא יכוח ולא משא ומתן ולא דו – שיח ולא דיאלוג ישיר לבחינת הדעות והפרשנויות. גם אין בנמצא גדולי דור, כהלל ושמאי – אלא יש הרבה גדולי דור – כאשר כל קבוצה מייחסת חשיבות לראש הרוחני העומד בראשה, שעבורה - הוא גדול הדור, האורים והתומים. האם הפירוד הרעיוני הזה הוא לשם שמיים? לאן זה יוביל את עם ישראל החפץ חיים? ואם המחלוקת אינה לשם שמיים – אזי, יש להתריע על כך למען אחדותו של עם ישראל במדינת ישראל ובתפוצות ישראל בעולם.

הדמוקרטיה כמו הגישור, הן גמישות וקשובות לדעת הציבור. שאיפתן להגיע להסכמה כשיש מחלוקות. לקבוע על פי הרוב ולכבד את דעת המיעוט. ואין ספק, כי קיצוניות מכל סוג - נדחית ואילו גמישות מכל סוג מתקבלת. השאלה היא של גבולות, עד כמה להחמיר ועד כמה להתגמש? וכיצד להנגיש את כללי הדת לחיי היומיום בתקופתנו הטכנולוגית המודרנית?

גישור הוא אפשרות עדיפה גם על פי ההלכה.

נוח לאדם המודרני לקבל את העיקרון שהלכה כבית הלל, המסמלת את הגמישות וההליכה לקראת המבקש לדעת. ולא כבית שמאי המקפידים על קלה כבחמורה.

המשורר הלאומי לחיים נחמן ביאליק כתב מאמר בשם: הלכה ואגדה. ובו הוא מבחין בין שתי הגישות. וכך הוא כותב:

"להלכה פנים זועפות, לאגדה פנים שוחקות. זו קפדנית מחמרת, קשה כברזל – מידת הדין. זו ותרנית מקילה, רכה משמן – מידת הרחמים. זו גוזרת גזירה ואינה נותנת לשעורים, הן שלה – הן ולא שלה – לא, וזו יועצת עצה ומשערת כוחו ודעתו של אדם, הן ולא ורפה בידה. זו קלפה, גוף, מעשה וזו-תוך, נשמה, כוונה. כאן אדיקות מאובנת, חובה, שיעבוד וכאן – התחדשות תמידית, חירות, רשות."

באחד מפסקי הדין התייחס שופט בית המשפט העליון יעקב טירקל לנושא זה כשכתב: " לדין פנים זועפות, לפשרה פנים שוחקות. הפשרה מאירה פנים לכל המתדיינים, מכבה את אש המחלוקת שביניהם, ואינה משאירה גחלים לוחשות העלולות להציתה מחדש.

לעומתה – ההכרעה השיפוטית מזעיפה, בדרך כלל, את פניה למי מן המתדיינים, היא סופה המשפטי של המחלוקת, אולם – לא בהכרח מכבה את גחליה".

נראה, כי למרות הקביעה של חכמי ישראל כי הלכה כבית הלל, אנו מוצאים במציאות של חיינו גם את גחליה של המחלוקת מבית שמאי, כפי שבאה לביטוי בחיי היומיום על ידי חצרות חסידים וזרמים קיצוניים ביהדות העכשווית.

המסקנות

יש מקום לציין שאיפה לאחדות רעיונית של בסיס אידיאולוגי מוסכם. בעבר, בשנת 1987 סייעתי ליהודי מילונר בהקמה של תנועה עולמית בשם תעל"י – תנועה עולמית לאחדות ישראל שבה היו חברים בהנהלה אישים מכל צבעי הקשת היהודית הבינלאומית, כולל הרבנים הראשיים לישראל, הן הרב האשכנזי והן הראשון לציון וגם רבנים מקהילות בתפוצות ישראל. הרעיון היה שעם ישראל מגוון בדעותיו אבל מאוחד מכוח האמונה וההיסטוריה המשותפת והגורל המשותף.

סיסמת התנועה הייתה יחד, שהם ראשי תיבות של " יש חילוקי דעות" וגם: " יישוב חילוקי דעות". המחלוקת בין בית הלל לבין בית שמאי צריכה ללמדנו את תרבות הדין הענייני, שהוא מתוך אמונה אמיתית שהפכו למחלוקת לשם שמיים.

אחדות חשובה ולא אחידות, מגוון דעות ולא דעה אחת. כבוד לזולת ולא –אני ואפסי...וכפי שהפתגם הסיני אומר: "האשם את עצמך כפי-שתאשים אחרים, סלח לעצמך כפי שתסלח לאחרים".

במאמר שכתב במעריב סופשבוע מיום 21/12/12 תחת הכותרת: כמה מחשבות על טוב ועל רע, על בני אור ובני חושך" כותב שי גולדמן כי "אדם נאחז באקסיומות כוזבות – מטעם שאינן מנומקות דין – ומבקש לפשט את העולם למושגים באנאליים" "טוב", "רע", "אמת", "שקר", "מדע", "אמונה".

הוא משייך את עצמו לקבוצה המתאימה לו מבחינה חברתית ותרבותית והיסטורית וגיאוגרפית, ופוסל את האנשים שמשתייכים לקבוצות האחרות מתוך פחד שאם יצליחו

להוכיח את האמיתות שלהם – אם בכוח הזרוע ואם בכוח המדע, יסכנו את קיומו ואת המעגל החברתי שלו.

קיומו תלוי ביכולת שלו להנציח את האמת הבלתי מובהקת שהוא מסור לה. זהו מצב של עיוורון אינטלקטואלי ושל חרדה נפשית עמוקה. חלק בלתי מבוטל מהמלחמות בין בני האדם נבעו מחוסר ההסכמה בין קבוצות חברתיות על קווי מתאר של ההסכמות האינטלקטואליות והדתיות שלהן.

הדומיננטיות הגלובלית האלימה של הכנסייה הנוצרית במאה העשירית ואילך נובעת, ביסודה, מאימה מצמיחת של אמיתות חלופיות לשלה, ובפרט האסלאם,

והוא מסיים בשאלה, שהיא גם רלבנטית לענייננו בעניין המחלוקת שבין הלל לבין שמאי: "אז מי הטוב ומי הרע בסיפור ההיסטורי שאנו מספרים לעצמנו? ואולי התשובה על כך היא "אף אחד" ו-"אין תשובה"?

סיכום

הנושא שבו אנו עוסקים, לדעתי, הוא חלק מתורת המוסר שאינה יכולה להתנתק מדרכי החשיבה של בני האדם. לפי תפיסה זו, מעשה כלשהו נכון מבחינה מוסרית וראוי לעשותו, אם הוא תורם או מוביל להשגת אותם דברים אשר התגלו מלכתחילה כטובים.

המעשה הנכון מבחינה מוסרית הוא זה המכוון להשגת מה שיש לו ערך. ומה שיש לו ערך, הוא התוצאה והתכלית של המעשה.

מצד עצמו, כשהוא נידון לעצמו, אין למעשה שום ערך. אי אפשר לומר עליו אם הוא טוב או רע, אם ראוי לעשותו או אסור לבצעו. ניתן להעריכו רק לאור התוצאה שלו.

תורות הדנות בשאלה איזו תכלית או מטרה עלינו להציב לעצמנו כדי לדעת כיצד להתנהג לאור מטרה זו, מכונות "תורות טלאולוגיות", מלשון "טלוס" – ביוונית –מטרה.

נהוג למיין את תורות המוסר לשני סוגים עיקריים: בסוג האחד נכללות כל התורות הטלאולוגיות. על פי גישה זו, ראוי לעשות מעשה רק אם התוצאה שלו היא בעלת ערך.

המאפיין תורות מן הסוג השני הוא זה: לפיהן הערך המוסרי של מעשה כלשהו אינו תלוי בשאלה, אם תוצאות אותו מעשה הן טובות או רעות. לתורות אלה אנו קוראים "דאונטולוגיות" מלשון "דאון", ביוונית – ראוי. גישה זו טוענת כי יש מעשים שראוי לעשותם, ויש מעשים שאסור לעשותם – תהיינה התוצאות אשר תהיינה.

המוסר של היהדות הוא דאונטולוגי בעיקרו. שכן הוא קובע שיש דברים שמצווה לעשותם, וסוף פסוק. למשל: בנוסח עשרת הדיברות ההדגשה היא שיש לקיים את המצוות משום שהן מצוות אל. ולא משום שקיומן מוביל לתוצאות רצויות כלשהן.

לעומת זאת, אם וככל שקיים ביהדות יסוד של שכר ועונש, אם וככל שמדובר ביהדות על גמול בעולם הבא, כי אז נכנס כאן גורם של מטרה, או תכלית למעשים.

במובן זה מוסר היהדות אינו דאונטולוגי טהור, ויש בו יסודות טלאולוגיים.

חיזקו ואימצו.

- ד"ר דוד סילורה הוא מגשר מקצועי ומגשר מהו"ת (מידע, היכרות ותיאום). עורך ראשי של סולחה – פורטל הגישור הישראלי www.sulcha.co.il, מנהל סילפר (ישראל) בע"מ – מרכז לגישור והדרכת מבוגרים ומנהל אקדמי של "דרכים" – בית הספר ליישוב סכסוכים.
- בעבודתו הציבורית הוא משמש כסגן יו"ר ההתאגדות לחינוך מבוגרים בישראל, חבר אגודת האו"ם לישראל, חבר הנהלה ב- ICERM – International Council for 'Ethno-Religious Mediation' וכן, סגן נשיא בארגון: The Institute for -ITM Multi-Track Diplomacy בסניף ישראל.
- בין פרסומיו: הספר "צומת מזרח – מערב" בהוצאת זמורה-ביתן (1989) ו-"גישור – בין תיאוריה ליישום" בהוצאת ההתאגדות לחינוך מבוגרים בישראל והמכללה העירונית רעננה (2011)